

ԲԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԹՈՒՐՔԵՐԵՆԻ ՀԱՂԿԱՊՆԵՐԻ ԿԱՌՈՒՑՎԱԾՔԱՅԻՆ ԵՎ ԻՄԱՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ՀԱՏԿԱՆԻՇՆԵՐԸ

Շաղկապը չթեքվող խոսքի մաս է և կապերի հետ մտնում է սպասարկու թերիմաստ բառերի խմբի մեջ: Արտահայտելով քերականական որոշակի հարաբերություն՝ շաղկապը իրար է կապակցում շարահյուսական տարբեր միավորներ: Քերականագիտության մեջ շաղկապի խոսքիմասային առանձնահատկությունը պայմանավորված է նրա շարահյուսական դերով:

Շաղկապ են կոչվում այն բառերը, որոնք խոսքի մեջ ցույց են տալիս բաշխական տարբեր վերաբերություններ՝ իրար շաղկապելով համադաս բառեր կամ համադաս և ստորադաս նախադասություններ¹: Շաղկապի մեկ այլ սահմանման համաձայն, շաղկապի գնահատման և բնորոշման հանար անհրաժեշտ է նկատի ունենալ ինչպես իմաստային, այնպես էլ շարահյուսական և ձևաբանական հատկանիշները²:

Թուրք քերականագետներից Ն. Քոչի բնորոշմամբ նույն պաշտոն ունեցող բառերը, բառային խմբերը կամ նախադասությունները միմյանց կապող բառերը կոչվում են շաղկապ³ : Նշենք, որ թուրքերենը հարուստ է շաղկապներով կամ որպես շաղկապ օգտագործվող բառային խմբերով⁴: Ժամանակակից թուրքերենի շաղկապներն ըստ կառուցվածքի բաժանվում են չորս խմբի՝

1. Պարզ կամ բուն շաղկապներ (Yalın bağlaçlar)–ve-և, ile-և, de-էլ, dahi-էլ, ama-բայց, bile- նույնիսկ, yani-այսինքն, eğer-եթե, lâkin-սակայն, meğer-քանի որ, hem-և:

¹ Գ. Սևակ, Ժամանակակից հայոց լեզվի դասընթաց, Երևան, 1955, էջ 242:

² Գ. Գարեգինյան, Շաղկապները ժամանակակից հայերենում, 1984, էջ 42:

³ N. Koç, Yeni Dilbilgisi, Ankara, 1996, s. 245.

⁴ Նույն տեղում, էջ 246:

2. Ածանցավոր (Türemiş bağlaçlar) -üstelik-բացի այդ, հավելյալ⁵, gerçekten-իսկապես, örneğin – որպես օրինակ, açığıcası-պարզապես, kısacası-կարճ ասած, yoksa-չնայած:
3. Բաղադրյալ կամ բարդ (Birleşik bağlaçlar) öyleyse - չնայած , kimbilir- ով գիտի, veyahut - կամ, meğerse – չնայած. nitekim- և ահա հենց այդպես:
4. Խմբավորված (Öbekleşmiş bağlaçlar) – որոշ շաղկապներով կազմվում են շաղկապային խմբեր, հատկապես – ki շաղկապը կարող է հանդես գալ տաբեր շաղկապների հետ՝ ստեղծելով շատ շաղկապային կառույցներ⁶,

այսպես՝

ա) ki շաղկապով ստեղծված շաղկապներ

oysaki – այնուամենայնիվ, այն դեպքում, halbuki – այնուամենայնիվ, mademki – քանի որ, sanki – կարծես, şöyleki – հատկապես, այսպիսով, yeter ki – բավականին, demek ki – նշանակում է, nerede kaldı ki - ` Էլ որտեղ այստեղ, ne var ki – ինչ կա որ:

բ) Թամլամայի /գոյականական կապակցության/ կաղապարով ստեղծված շաղկապներ՝

Bunun için – սրա համար, bundan dolayı – այդ պատճառով, hետևաբար, bu yüzden - այդ պատճառով, bu bakımdan - այս տեսանկյունից, buna göre- սրա համաձայն, görünüşe göre- տեսածի համաձայն, o halde – հետևաբար, şu halde – այդ դեպքում, bundan başka – բացի այդ, sözün kısası - կարճ ասած:

գ) Կրկնադիր շաղկապներ՝

⁵ Տես Ալ., Սաֆարյան, Աշ., Սողոմոնյան, Տ., Լոքմազոյան, Թուրքերենի դասագիրք, գիրք Ա, Երրորդ լրամաշակված հրատարակություն, Երևան, 2007, էջ 262: Ռ.Ղազարյան՝ տալիս է նաև՝ դրանից դուրս, բացի դրանից, ի լրումն (Տես Ռ. Ս. Ղազարյան, Թուրքերեն-հայերեն բառարան, Երևան, 2003, էջ 505):

⁶ H. Hengirmen, Yeni Dilbilgisi Yabancılar için, İstanbul, 1999, s. 98.

ne...ne – ոչ... ոչ, hem...hem - և...և, gerek gerek /se/-ինչպես... այնպես էլ, ya ya- կամ...կամ, olsun ...olsun- թե...թե, kâh...kâh կամ...կամ, ister...ister /se –երբեմն...երբեմն:

Ժամանակակից թուրքերենի շաղկապներն ու կապերը (հետադրություններ) բնութագրման պլանում և իրենց գործառնությունը շատ նման են և դա է պատճառը, որ դեռևս որոշ լեզվաբաններ դրանք միմյանցից հստակ չեն տարբերել: Մ. Հենգիրմենը, շաղկապներն ու կապերը տարանջատելով, նշում է, որ կապերը բառեր են, իսկ շաղկապները բառային խմբեր⁷:

Մ. Էրգինը շաղկապները համարում է խոսքի փոքր միացություններ, որոնք միմյանց շաղկապում են բառեր, բառային խմբեր և նախադասություններ: Ըստ նրա՝ թուրքերենում բուն շաղկապներ չեն եղել, և դրանց առկայությունն արդյունք է օտար փոխառությունների: Եվ նա թուրքերենի շաղկապների մեծ մասը համարում է արաբապարսկական ծագման: Թուրքերենում այսօր էլ լայն կիրառություն ունեցող *ve* շաղկապը արաբապարսկական ծագման է և տարբեր ժամանակներում օգտագործվել է հնչյունական տարբեր ձևերով՝ *ve*, *vu*, *vü*, *ilê/ile...* - շաղկապը ևս արաբական ծագման է⁸: Մ. Էրգինը տալիս է շաղկապների հետևյալ դասակարգումը՝

ա) *Sıralama edatları*- համակարգված կամ թվարկող շաղկապներ՝ *ve* - “, *ile* - “, *dahi* – էլ,

բ) *Denkleştirme edatları* – համագործություն կամ համանմանություն արտահայտող շաղկապներ՝ *ya*, *veya*, *yahut*, *veyahut* և այլն:

գ) *Karşılaştırma edatları* – հետադրություն արտահայտող շաղկապներ՝ *ya..ya*, *hem..hem*, *ne..ne*, *da(de).. da(de)* – էլ...էլ,

Թուրք լեզվաբանն առանձնացնում է նաև *զխալոր շաղկապներ*, որոնք նախադասությունները կապում են միմյանց իմաստային տեսանկյունից և դրվում են նախադասության սկզբում: Դրանք են՝ *fakat*-սակայն, *ancak*- միայն, *yalnız*- միայն, *ama*-բայց, *çünkü*-ո-

⁷ H. Hengirmen, ԿՅԻ. 3ԲԷ., չԳ 99-100

⁸ M.Ergin, Türk Dilbilgisi, İstanbul, 1962, s. 333..

րովհետև, mademki-քանի որ , sanki- կարծես, yoksa-հավանաբար, hale- հատկապես և այլն: Նախադասության վերջում դրվող շաղկապներից Մ. Էրգինն առանձնացնում է՝ dahi - էլ , de – էլ ise-»թե, ki-որ, kim-ով, bile- նույնիսկ, değil-ոչ շաղկապները⁹ : Սրանք շաղկապում են բառեր, բառային խմբեր, և գտնվելով նախադասության վերջում՝ այն կապում են նախորդող բառերի, բառային խմբերի կամ էլ նախադասությունների հետ:

Համաձայն իրենց գործառույթի և իմաստային առանձնահատկության շաղկապների այս վերջին խումբը Մ. Էրգինը դասակարգվում է հետևյալ տարանջատումով՝

ա) Vasıta ve beraberlik edatları- միջոցի և միասնության շաղկապներ՝ ile, bile.

բ) Sebep edatları - պատճառի շաղկապներ՝ için, üzere,dolayı,diye, ve sair.

գ) Bezerlik edatları – նմանություն մատնանշող շաղկապներ՝ gibi, tek

դ) Başkalık edatları - տարբերություն մատնանշող շաղկապներ՝ başka, özge, gayri

ե) Miktar edatı – չափի շաղկապներ՝ kadar:

զ) Zaman edatları – ժամանակի շաղկապներ՝ beri, önce, evvel, böyle, sonra, geri.

է) Yer ve yön edatları – տեղի և ուղղության շաղկապներ՝ kadar, değün, dek, karşı, doğru, yana, tarak, içeri, üzere, ara, öte¹⁰:

Թուրքերենում –dik, -dik, -acak,-ecek դերբայական ածանցներով կառույցները ևս ,նախադասության վերջում դրվող շաղկապների նման են օգտագործվում: (-Dik, -acak ածանցներով գործողության անուններն ունեն սահմանական եղանակի ժամանակային հատկություններ: -Dik-ով ձևն արտահայտվում է գործողություն՝ անցյալում կամ ներկայում: -Dik “ -acak ածանցներով դերբայական

⁹ M.Ergin, նշվ. աշխ., էջ 334-336:

¹⁰ M.Ergin, նշվ. աշխ., էջ 334-336:

կառույցները հայերեն թարգմանվում են դերբայական դարձվածների կամ բարդ ստորադասական նախադասության միջոցով¹¹):

Ժամանակակից թուրքերենում շաղկապավոր կառույցները ավելի շատ դրսևորվում են բանավոր խոսքում, իսկ գրավոր խոսքում գերիշխող է դերբայական դարձվածներով կամ ծավալած լրացական անդամով նախադասությունները: Եթե թուրքերենում շաղկապների մեծ մասի հիմքերն օտար են կամ փոխառյալ, ապա հայերենի շաղկապների զգալի մասը գալիս է գրաբարից¹² :

Ժամանակակից թուրքերենի շաղկապներն իմաստային առումով, ըստ արտահայտած հարաբերության բնույթի կիրառական հատկանիշների, բաժանվում են երկու խմբի՝ համադասական և ստորադասական: Ն. Կոնոնովը համադասական շաղկապները տարանջատում է՝

1. միավորիչ կամ բաղիյուսական (соединительные)- ve, da/de, dahi, ile, ne...ne, hem... hem.

2. ներհակական շաղկապներ (противительные)- ama, fakat, lâkin, ancak, mademki, meğer

3. տրոհական շաղկապներ (разделительные) ya da, yahut, veya, veyat, ya...ya, gerek...gerek /gerekse/, ister...ister/ կամ...կամ/ olsun... olsun /թե...թ/, ha... ha /և...և/:

4. տրոհական – հաշվողական շաղկապներ (разделительно-перечислительные) kâh... kâh /մերթ...մերթ/, bazen...bazen /երբեմն...երբեմն/ , bir... bir.

¹¹ Ալ., Սաֆարյան, Աշ., Սողոմոնյան, Տ., Լոքմագյոյան, Թուրքերենի դասագիրք, գիրք Ա, երրորդ լրամաշակված հրատարակություն, էջ 129:

¹² Ա.Ս. Գ. Աբրահամյան, Չթեքվող խոսքի մասերը, նրանց բառական ու քերականական հատկանիշների փոխհարաբերությունները ժամանակակից հայերենում, Երևան, 1965: Սաֆարյան Ալ., Սահակյան Լ., Ամիրխանյան Լ. Ժամանակակից թուրքերենի դերբայների դասակարգման հիմնահարցերի շուրջ, «Արևելագիտության հարցեր» (հոդվածների ժողովածու), պատ. խմբ. Գ.Վ.Մելիքյան, հատոր VI, Երևան, 2006, էջ 296-317: Սաֆարյան Ալ., Սահակյան Լ., Ամիրխանյան Լ. Ժամանակակից թուրքերենի դերբայի ձևաբանական և շարահյուսական առանձնահատկությունները, «Լրաբեր հասարակական գիտությունների», Երևան, 2007, էջ 79-84:

Նշենք, որ ժամանակակից թուրքերենի ստորադասական շաղկապները քիչ են: Նախադասության շղթայում դրանք ձևավորում են ժամանակի, պայմանի, պատճառի և հիմունքի իմաստ արտահայտող կաղապարներ:

Թուրքերենի շաղկապն արտահայտչական պլանում հանդես է գալիս որպես բառ-մասնիկ, իբրև երկրորդական ձևույթ: Ստորև, որպես հավելված կներկայացնենք ժամանակակից թուրքերենի շաղկապները՝ հայերեն համարժեք թարգմանություններով:

Ժամանակակից թուրքերենի շաղկապների և շաղկապական բառերի բառարան

A

açıkçası- ճիշտն ասած
aksi halde(aksi takdirde)- հակառակ դեպքում
ama (amma, amma da)-բայց
ancak–սակայն (ունի նաև մակբայի իմաստ, «միայն» իմաստով)
anlaşılan-ենթադրվում է, երևի
ayrıca- հատկապես (մակբայ է հանդիսանում, սակայն կիրառվում է նաև որպես շաղկապ)

B

böyle olmakla birlikte (beraber) - –չնայած, այնուամենայնիվ
bari -գոնե, թեկուզ
bazen...bazen - երբեմն...երբեմն
belki...belki - հնարավոր է... հնարավոր է
bile — նույնիսկ
bir...bir — մեկ...մեկ, և...և
bu nedenle (bu sebeple) - այդ պատճառով
bundan dolayı - այդ պատճառով, հետևաբար
bunun üzerine — հետևաբար
bununla birlikte (bununla beraber) — համենայն դեպս, չնայած
bunun için - դրա համար
bu yüzden - այդ պատճառով

Ç

çünkü – որովհետև

D

da - էլ

da...da - էլ...էլ

dahi – նույնիսկ, էլ

demek – ուրեմն, հետևաբար

demek ki - հետևաբար

demek oluyor ki – նշանակում է, ուրեմն

derken – հանկարծ

dolayısıyla — որի պատճառով, որի հետևանքով

E

eğer - եթե

F

fakat — սակայն

G

gel gelelim - ավաղ, ինչ արած

gel gör ki - արի ու տես, որ

gerek... gerek – կան...կան, ինչպես...այնպես էլ

H

ha...ha- այնպես...ինչպես, և'...և'

halbuki- այն ժամանակ, երբ, այն դեպքում, երբ, թեև

hatta- նույնիսկ

hele- դեռևս

hem - և

hem...hem - (hem...hem de) - և'...և', թե'...թե', ինչպես...այնպես էլ

her ne kadar – չնայած որ, չնայած այն բանին , որ
hiç değilse – ծայրահեղ դեպքում, գոնե
hiç olmazsa - ծայրահեղ դեպքում, գոնե

I

ile - և
ister... ister(ister... isterse) – կա՛մ...կա՛մ, թեկու՛զ...թեկու՛զ

K

kâh... kâh – մե՛րթ...մե՛րթ, երբեմն...երբեմն
kaldı ki - բացի այդ, ավելի՛ն
ki - որ
kimi(si)... kimi(si) — ոմանք...մյուսները, մեկը...մյուսը

L

Lâkin – սակայն

M

madem – քանի որ
meğer, meğerki, meğerse – եթե նույնիսկ, չնայած

N

nasıl ki - այնպես, ինչպես (նման այն բանին, ինչպես)
ne de olsa- ամեն դեպքում
ne var ki- բայց, սակայն
ne...ne, ne...ne de-ne yapalım ki – ոչ ...ոչ, ոչ ...ոչ էլ
nitekim - այսպես, հենց այդպես, և այսպես

O

o halde- այդ դեպքում, հետևաբար
olsun...olsun – թե...թե
oysa, oysaki - այնուամենայնիվ, թեև
öyle ki - այդ պատճառով, այսպիսով

öyleyse - այդ դեպքում, ուրեմն

onun için - այդ պատճառով

S

sanki – կարծես

sözün kısası – կարճ ասած

Ş

şayet - եթե

şu halde - այդ դեպքում, հետևաբար

T

tâki – որ, որպեսզի

Ü

üstelik - ավելին, ավելացնելով

V

ve - և

veya - կամ

velhasıl – կարճ ասած

veyahut – կամ էլ

Y

ya – կամ

ya da – կամ էլ

ya...ya – կամ...կամ

yahut – հակառակ դեպքում

yalnız – սակայն, բայց

yani - այսինքն

yeter ki - եթե միայն

yoksa – հակառակ դեպքում

Z

zaten - բացի այդ
zira – որովհետև (հնացած)

ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ ՏԻՊՐԱՆ

ԹԵՎՖԻԲ ՖԻՔՐԵԹԻ «ՍԱՌԱՆՈՒՂ» ԲԱՆԱՍՏԵԾՈՒԹՅԱՆ ԼԵԶՈՒՆ ԵՎ ՈՃԸ

Թուրք գրականության ականավոր ներկայացուցիչ Թևֆիք Ֆիքրեթի (1867-1915) ստեղծագործական լավագույն տարիներն անցան Աբդուլ Համիդ II-ի (1876-1909) բռնապետական վարչակարգի՝ «զուլումի» ժամանակաշրջանում: Աբդուլհամիդյան վարչակարգը 19-րդ դարի վերջի թուրքական հասարակության ամենահետադիմական խավերի տիրապետության արտահայտությունն էր, որը Օսմանյան կայսրությունը վերստին հետ շարտեց դեպի միջնադարյան այն կենսապայմանները, որոնք հարյուրամյակի կեսերին մեծ դժվարությամբ սկսել էին տեղը զիջել նոր ժամանակի բուրժուական իրավակարգերին: «Զուլումի» դարաշրջանը վատթարագույն ժամանակ հանդիսացավ նաև թուրքական մշակույթի համար: Թանգիմաթի և սահմանադրական շարժման տարիներին նշանակալի հաջողությունների հասած լրագրությունը վերացել էր կյանքից սուլթանական գրաքննիչների ջանքերով: Շեշտակիորեն պակասեց թերթերի թիվը, իսկ պահպանված մի քանի հրատարակություններ տպագրում էին միայն սուլթանին ու Բարձրագույն Դռանը հաճելի հոդվածներ¹: Այդ ընթացքում թերթերը գրում էին միայն սուլթանի առողջության, թուրքական բանակի «հաղթանակների» և «լավ բերքի» մասին: Անգամ հարսանիքների ժամանակ մարդիկ պետք է ոստիկանությանը հայտնեին հյուրերի անունները²: Աբդուլ Համիդի կառավարման կարևորագույն գործիքներն էին ոստիկանական ուժերը, հատուկ գործակալները, լրտեսները, մատնիչները, որոնք վերահսկողության

¹ Гасратян М. А., Орешкова С. Ф., Петросян Ю. А, Очерки истории Турции, Москва, 1983, с. 138-139.

² Радий Фиш, Писатели Турции-книги и судьбы, Москва, 1963, с.21.